

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No.52, Spring & Summer 2023, pp. 31-46

Received: 14/10/2023

Accepted: 06/10/2024

Research Paper

Positioning and Being in Relation: Exploring the Limits of Cognition in Molavi's Thought

Hamed Valizadeh

M.A. in Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran

Hamed.valizadeh5@gmail.com

Negin Binazir

Assistant professor, Department of Persian Language and Literature, University of Guilan, Faculty of Literature and Humanities, Rasht, Iran

n_binazir@guilan.ac.ir

Abstract

Epistemological questions have long been central to Western philosophical thought. Philosophers have engaged in discussions regarding ancient Greece, contemporary philosophical currents, limitations of various types of cognition, and strategies to overcome these limitations. These differing opinions have influenced both philosophy and other sciences, with each philosophical stance giving rise to various positions in different fields. Additionally, addressing epistemological questions has led to conflicts among various ways of understanding the world. There are significant overlaps between theological, mystical, and philosophical thoughts on these topics. Key epistemological questions, such as the limits of cognition and how to transcend them, are prevalent in mystical and theological reflections, emphasizing concepts like existence, truth, discovery, concealment, intuition, categorical imperative, nonexistence, language, and silence. In the context of Western phenomenological tradition, particularly in the views of Martin Heidegger, the interrelations among these concepts can be examined through Heidegger's philosophy. His ontological analysis reveals that knowledge is a concrete matter shaped by the subject's involvement, with Dasein varying in connection to its past, present, and future (projection, projection, and projection). This research analyzed the relationship between cognition and understanding within the framework of Dasein's being-in-situation, focusing on the intellectual system of Molavi, particularly in "Fihi Ma Fihi" and "Mathnawi". It explored how cognition and errors in Molavi's thought changed based on human conditions, positions, and prior understandings.

Keywords: Cognition, Being in Relation, Situatedness, Heidegger, Molavi.

* Corresponding author
2476-3292 © The Author(s)

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Valizadeh, H., & Binazir, N. (2024). Situationality and being-in-relation The study of limitations knowledge in rumi's thought. *research on mystical literature*, 18 (1): 31-46.

Introduction

The nature of knowledge and related questions have long captivated thinkers in the humanities, especially philosophers. How do individuals come to understand the world and determine the truth of their beliefs? What are the limits of human cognition? And is knowledge fundamentally possible or inherently restricted? These inquiries have sparked endless theoretical debates. In recent centuries, the rise of natural sciences and technological advancements has led to a tendency to dismiss the cognitive value of non-scientific thought. This stance has faced significant opposition, particularly during the 19th and early 20th centuries when various responses emerged to address epistemological challenges. Scholars began to explore the possibility of knowledge in non-scientific domains, marking a departure from earlier views that denied the validity of such knowledge.

In contrast to the past, earlier thinkers and their varied approaches to understanding the world are no longer dismissed as pre-modern, superstitious, or illogical. Their insights are now recognized as valuable contributions to human consciousness, prompting efforts to comprehend foundational ideas. This shift has given rise to a distinct logic encompassing a range of mythological, religious, and mystical concepts. The study of mythological, religious, and mystical texts has gained significant traction as these texts offer unique ways of experiencing the world. They reveal diverse forms of knowledge and provide insights into contemporary questions. Various mystical texts highlight the power of intuition, exploring its mechanisms, consequences, and limitations within mystical thought while also considering its role in other forms of cognition. Moreover, some mystical perspectives present a hierarchical view of existence and engage with epistemological issues even if their conclusions do not align with knowledge derived from natural sciences. Thus, mystical traditions serve not only as alternative forms of knowledge, but also as answers to epistemological inquiries.

This research aimed to explore the epistemic implications of Mathnawi-ye Ma`nawi, a significant mystical text, particularly in relation to Fihi Ma Fihi. It examined the possibilities and limitations of various types of cognition within Molavi's philosophical framework.

In Mathnawi and Fihi Ma Fihi, Molavi explored various aspects of knowledge, presenting a rich array of epistemological questions. These inquiries often intersected with ontological themes, addressing mechanisms of cognition, characteristics of knowledge, obstacles to understanding, the roles of external and internal senses, levels of the soul, and types of knowledge and reason, as well as concepts like suspicion, imagination, unity of existence, and unity of intuition. These topics were integral to Molavi's intellectual framework.

This research aimed to trace and analyze issues related to the limitations and obstacles of cognition through the lens of Heidegger's concept of Dasein and its associated ideas. It examined cognitive errors, tools, and the constraints of knowledge in relation to Heidegger's ontological perspectives. This approach was grounded in the observation that Molavi's thoughts revealed a strong connection between epistemological and ontological views, with his portrayals of human existence paralleling Heidegger's conceptualization of Dasein. Ultimately, this research demonstrated that the understanding and interpretation of meaning in Molavi's thought were shaped by factors, such as place, time, conditions, perspective, and human positioning. The relativity of this understanding arose from the relationship between the observer and the objects of knowledge. Thus, in Molavi's philosophy, the situational nature of human existence fostered diverse ways of formulating and interpreting experiences.

Materials & Methods

This study employed a critical approach grounded in a library-based research methodology. The authors reviewed philosophical and literary texts, taking detailed notes to analyze the information gathered.

Research Findings

The findings of this study revealed that Molavi's philosophical framework emphasized the situational nature of cognition, indicating that different forms of understanding arose from varying contexts influenced by human existence. This situationality aligned with Heidegger's concept of Dasein, where the interplay of past, present, and future shaped one's cognitive experience.

The analysis of Mathnawi and Fihi Ma Fihi highlighted a diverse range of epistemological issues within Molavi's work. These included the mechanisms and characteristics of cognition, obstacles to knowledge, and the roles of both external and internal senses. The study demonstrated that factors, such as habits, analogies, and imitation significantly impacted understanding, but could also lead to cognitive errors.

Additionally, the research identified that Molavi's allegories reflected a hierarchical view of existence, wherein different levels of the soul and types of knowledge interacted. This perspective revealed a complex relationship between knowledge and the conditions surrounding human existence, underscoring the relativity of understanding based on situational contexts.

Overall, the findings suggested that Molavi's thought not only addressed fundamental epistemological questions, but also provided a nuanced understanding of how knowledge was constructed and interpreted in relation to one's environment and experiences.

Discussion of Results & Conclusion

This review demonstrated that in Molavi's philosophical framework, cognition was inherently situational, with different forms of understanding arising from varying contexts. These contexts were closely tied to human existence. Additionally, factors, such as habits, analogies, and imitation, while influential in shaping understanding, could also lead to errors in cognition.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی

سال هجدهم، شماره اول، پیاپی ۵۲، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص. ۳۱-۴۶

تاریخ وصول: ۱۴۰۲/۷/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۵

موقعیت‌مندی و در-نسبت-بودن بررسی محدودیت‌های شناخت در اندیشه مولوی

حامد ولی‌زاده، کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

Hamed.valizadeh5@gmail.com

نگین بی‌نظیر* ، استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

n_binazir@guilan.ac.ir

چکیده

پرسش‌های معرفتی از دیرباز کانون توجه فلسفه غرب بوده است. از یونان باستان تا کنون، فیلسوفان همواره به موضوعاتی همچون مسئله شناخت، چگونگی آن، محدودیت‌های انواع معرفت و راه‌های عبور از آنها پرداخته‌اند. این مباحث نه تنها در فلسفه که در علوم دیگر نیز تأثیرگذار بوده‌اند؛ به طوری که هر موضع فلسفی درباره این مسائل، طیفی از مواضع متفاوت را در علوم دیگر شکل داده است. مارتین هیدگر در تلاش برای فراروی از دوپارگی‌ها و نگرش دوقطبی فلسفه غرب، فهم و شناخت را در موقعیت‌مندی، در-جهان-بودگی و در-نسبت-بودن ساختار وجودی دازاین طرح و تحلیل می‌کند. تحلیل هستی‌شناختی هیدگر نشان می‌دهد که شناخت امری انضمامی و از جنس درگیرشدن سوژه است و در نسبت‌های مختلف دازاین در پیوند با گذشته، حال و آینده او (پرتاب‌شدگی، درافتادگی و فراافتگی) متغیر و متفاوت می‌شود. این پژوهش با تمرکز بر ارتباط شناخت و فهم با موقعیت‌مندی دازاین به تحلیل و بررسی این مفهوم در اندیشه مولوی به‌ویژه در فیه مافیه و مثنوی می‌پردازد. هدف این پژوهش، نمایاندن این موضوع است که چگونه شناخت و خطاهای شناختی در اندیشه مولوی، در-نسبت با شرایط، موقعیت و فهم‌های پیشین انسان، دستخوش تغییر می‌شوند. مفاهیمی همچون عادت‌وارگی، تقلید، قیاس و... که برآمده از پیش‌دیده‌ها، پیش‌انگاره‌ها و پیش‌دانسته‌های انسان هستند، به‌عنوان محدودیت‌ها و موانع شناخت درست معرفی می‌شوند.

واژه‌های کلیدی:

شناخت، در-نسبت-بودن، موقعیت‌مندی، هیدگر، مولوی

* مسؤول مکاتبات

ولی‌زاد، حامد، بی‌نظیر، نگین. (۱۴۰۳). موقعیت‌مندی و در-نسبت-بودن بررسی محدودیت‌های شناخت در اندیشه مولوی. پژوهش‌های ادب عرفانی،

۱۸ (۱): ۳۱-۴۶.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

10.22108/jpll.2024.139457.1799

۱- مقدمه

شناخت، مسائل و پرسش‌های مربوط به آن که امروزه به‌عنوان اپیستمولوژی^۱ شناخته می‌شود، همواره در کانون توجه اندیشمندان علوم انسانی، به‌ویژه فیلسوفان بوده است. پرسش‌های بنیادینی همچون چگونگی شناخت انسان از جهان و اشیاء، میزان اطمینان به صحت ادراکات، محدودیت‌های شناختی انسان و حتی امکان‌پذیری شناخت، همواره موضوع مناقشه‌های پایان‌ناپذیر نظری میان صاحب‌نظران بوده است. پس از تقسیم دکارتی جوهرها به دو جوهر شناسنده و ممتد و قائل شدن به این امر که سوژه/ جوهر شناسنده می‌تواند به روش قیاسی ابژه/ جوهر ممتد را بشناسد (ن.ک: دکارت، ۱۳۷۱، ص. ۹۹)، این پرسش مطرح شد که چگونه می‌توان یقین داشت، شناختی که سوژه در یک گزاره به دست می‌دهد بر ابژه منطبق باشد. در پاسخ به این پرسش جدید شناخت، فیلسوفان اروپایی در دو شاخه فیلسوفان خردگرا^۲ و تجربه‌گرا^۳ موضع‌گیری‌های متفاوتی داشته‌اند (ن.ک: اسکروتن، ۱۳۹۵، ص. ۴۶-۵۰). برخلاف شناخت ریاضی‌وار دکارتی که همه موجودات را به‌مثابه ماده تصرف آدمی در نظر می‌گیرد، مارتین هیدگر با طرح پرسش از معنای هستی و اشاره به غفلت فلسفه غرب از این پرسش، تلاش می‌کند تا روشی برای پرداختن به آن ارائه دهد. در دیدگاه هیدگر، مقوله/ مفهوم شناخت و فهم در موقعیت‌مندی^۴ و در-جهان-بودگی^۵ دازاین^۶ و چگونگی در-نسبت-بودن او با هستی مطرح می‌شود (ن.ک: هیدگر، ۱۳۸۱، ص. ۱۳۴-۱۴۰ و ویلر، ۱۳۹۵، ص. ۱۱، ۱۴). در نظر هیدگر، پرسش از معنای هستی، تنها برای وجودی معنادار است که خود را همواره درگیر این پرسش می‌یابد و نسبت به آن مسئولیت‌پذیر است. این وجود ویژه، دازاین نام دارد. دازاین وجودی موقعیت‌مند و عالم‌مند است و فهم و شناخت او به‌مثابه در-جهان-بودن با مفاهیمی همچون پرتاب‌شدگی، درافتادگی و طرح‌افکنی در ارتباط است و در پیوند با جهان زیسته و تجربه‌شده او معنا می‌یابد و شکل می‌گیرد.

پژوهش حاضر با توجه به مفهوم شناخت، فهم انضمامی و در-جهان-بودن/ موقعیت‌مندی دازاین هیدگر و هم‌بسته‌ها و وابسته‌های معنایی- مفهومی آن به ردیابی و تحلیل این مهم در اندیشه مولوی می‌پردازد و خطاهای شناختی، ابزارها و محدودیت‌های شناخت، چگونگی و موانع آن را بررسی و تحلیل می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که فهم معنای امور و تفسیر آنها در اندیشه مولوی در نسبت با مکان، زمان، شرایط، منظر، زاویه دید و به عبارتی، موقعیت‌مندی انسان تعریف می‌شود و شکل می‌گیرد. نسبی بودن این فهم، نتیجه در-نسبت-بودن وجود انسان با ابژه‌های معرفت است. به بیان دیگر، در اندیشه مولوی در-نسبت-بودن و موقعیت‌مندی وجود انسان، موجب شکل‌گیری شیوه‌های مختلفی از صورت‌بندی امور و فهم و تفسیر آنهاست. نویسندگان آگاه هستند که همه این مفاهیم و بسترهای معنایی در اندیشه مولوی در شبکه و نظامی از باورها در پیوست با یکدیگر صورت‌بندی می‌شوند و معنا می‌گیرند و مجزا و منفک از یکدیگر نیستند؛ از این رو، مقوله‌بندی و تفکیک مفاهیم، صرفاً به ماهیت و جنس کار پژوهشی برمی‌گردد. نکته دیگر اینکه، مقوله شناخت و خطاهای شناختی در اندیشه مولوی و به‌ویژه در مثنوی، بسیار گسترده و متنوع است. با توجه به محدودیت‌های یک مقاله، این پژوهش به تحلیل و تبیین چند نمونه مشخص از این موضوع می‌پردازد.

در پژوهش‌هایی از این دست، تبیین و توجه به دو نکته کلیدی می‌تواند بستر ساز و تمهیدگر چرایی و چگونگی مسئله پژوهش و پاسخ‌گوی پرسش‌های مقدر باشد: اول، تردید درباره شناختاری بودن^۷ جهان عرفان و زبان دین و دوم، امکان مقایسه دو متفکر از دو سنت فکری متفاوت. تا قرن نوزدهم، با توجه به خصلت علمی تفکر (نگرش پوزیتیویستی) و اهمیت علوم طبیعی و رشد فراگیر تکنولوژی پس از دوران رنسانس، عموماً نظام‌های عرفانی و به‌طور کلی هر نوع تفکر غیرعلمی با عناوینی همچون پیشامدرن، خرافات و فاقد منطقی نفی می‌شدند؛ درحالی که نظام‌های مبتنی بر دریافت‌های عارفانه جهان نیز، به‌لحاظ صوری و محتوایی حتی

1-Epistemology

1- Rationalist

2-Empiricist

3-Situation

4-in-world- hood

5-dasein

6-Cognitive

بدون ارائه پاسخ‌های صریح به پرسش‌های معرفتی_مضمن زمینه‌ها و شکل‌هایی از شناخت هستند. توجه به این نظام‌ها از نظر معرفتی، به‌ویژه طی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم با طرح پرسش‌هایی دربارهٔ امکان شناخت در علوم غیرطبیعی به‌نحوی که بتوان در آنها به شناسایی‌هایی کلی و ضروری دست یافت بیشتر شد (ن.ک: بیزر، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۵-۲۲۱؛ استیور، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۷). یکی دیگر از چالش‌های اساسی در چنین پژوهش‌هایی، مسئلهٔ قیاس‌پذیری^۱ و امکان مقایسه بین دو یا چند متفکر متعلق به دو سنت فکری گوناگون است. با توجه به اختلاف زبانی، تمایزات فرهنگی، جهان‌بینی^۲ و فاصلهٔ بسیار زمانی و مکانی و افق تاریخی^۳ متفاوت، چگونه گفت‌وگو و دیالوگ بین آنها بسترسازی و ممکن می‌شود؟ مفاهیمی همچون «گفت‌وگو در فراتاریخ» هانری کربن، «ارتباط عمودی» شایگان و «تقارب انواع» رودلف اتو، هرگونه تأثیرپذیری را از هر جانی، منتفی می‌کنند و نشان می‌دهند که به‌رغم ویژگی‌های تبدیل‌ناپذیر میان دو متفکر، گذرگاه‌هایی هست که وجودشان را نمی‌توان منکر شد و در سطح معینی از حضور، این دو بینش، با یکدیگر پیوند می‌یابند (ن.ک: شایگان، ۱۳۸۶، ص. ۳۸۲، ۳۸۴). دربارهٔ مقایسهٔ هیدگر و مولوی، باید توجه داشت که شباهت آرای آنها تنها در یک نمای کلی است که هر یک از مسائل معرفتی را به دست می‌دهند و شناخت را با موقعیت هستی‌شناختی انسان درگیر می‌کنند؛ اما در جزئیات دستگاه‌های فکری، به‌خصوص از نظر مفصل‌بندی‌های مفهومی یک فیلسوف و گریزهای یک عارف از استدلال‌های مفهومی و تمایل به ارائه تمثیل، تفاوت میان هیدگر و مولوی بسیار آشکار است.

دربارهٔ مفهوم شناخت و عوامل و موانع آن در دستگاه فکری مولوی، به‌ویژه مثنوی، پژوهش‌های بسیاری صورت گرفته است. این پژوهش‌ها عمدتاً بر ابعاد اخلاقی، دینی و عرفانی شناخت و معرفت تمرکز داشته و آن را در ارتباط با مفاهیمی همچون حکمت، فلسفهٔ اسلامی، عقل جزئی و کلی و مفاهیمی از این دست تحلیل و بررسی کرده‌اند. از جملهٔ این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب *توتیای چشم جان* (۱۳۸۹) و مقاله‌های «روش‌شناسی معرفت در مثنوی مولانا باتکیه‌بر سنت و مشرب عرفانی» (۱۳۹۹)؛ «معرفت‌شناسی دینی در اندیشهٔ مولوی: برداشتی روش‌شناسانه از اولین حکایت مثنوی» (۱۳۹۲)؛ «موانع معرفت در مثنوی مولانا» (۱۳۹۴)؛ «مولانا از منظر معرفت‌شناسی» (۱۳۹۸) و پایان‌نامهٔ *معرفت‌شناسی از دیدگاه مولوی* (۱۳۹۰) اشاره کرد. دو پژوهشی که از منظر فلسفی و روان‌شناختی به این مقوله پرداخته‌اند، مقالهٔ «فروریزی تقابل‌ها و اصالت نگرش نسبی در دستگاه فکری مولوی» (۱۳۹۳) است که مفهوم درنسب نگرستن را در توجه به فروریزی تقابل‌ها در مثنوی باتکیه‌بر فروریزی این مفهوم در اندیشهٔ ژاک دریدا طرح می‌کند و دیگری *پایان‌نامهٔ شناخت و فراشناخت در مثنوی مولوی* (۱۳۹۴) است که هم از منظر روان‌شناختی و هم فلسفهٔ اگزیستانسیالیستی به این مقوله پرداخته است. تفاوت پژوهش حاضر با بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده، یکی تکیه بر وجه فلسفی و هستی‌شناختی مفهوم شناخت در اندیشهٔ مولوی است و دیگر، تحلیل این مسئله در پیوند با جهت‌گیری و موقعیت‌مندی دازاین هیدگر است.

۲- مبانی نظری

هیدگر در تلاش برای چیره‌شدن بر دوپارگی‌ها/دوگانگی‌های فاعل شناسا و سوژه شناسایی در فلسفه غرب بر معنای انضمامی، موقعیت‌مند و غیرمنفک فاعل و سوژه شناخت تکیه می‌کند (ن.ک: جانسون، ۱۳۹۷، ص. ۳۱-۳۹). در تحلیل هیدگر از ساختار وجودی دازاین، اصطلاحاتی مانند در-جهان-بودن، پرتاب‌شدگی^۴، درافتادگی^۵، فراافکنی^۶ و اهتمام در پیوند با یکدیگر قرار می‌گیرند و به این ترتیب حقیقت و معنای هستی در ارتباط با همین مفاهیم مقوم ساختار وجودی دازاین توضیح داده می‌شود. «در-جهان-بودن، ساختاری است که از سرآغازین وهله و پیوسته و بی‌وقفه به صورت یک کل یکپارچه است» (هیدگر، ۱۳۸۹، ص.

1- incommensurability

2- Word-view

3- Historical horizon

1-Thrownness

2-Fallenness

3-Projecting

(۴۳۱). در جهان-بودن، جزئی از ساختار وجودی دازاین و متضمن این نکته است که دازاین همیشه از پیش در جهان حضور دارد و باید به مثابه بودن در جهان فهمیده شود. در واقع، هست‌مندی دازاین در گرو موقعیت‌مندی اوست (دریفوس، ۱۳۹۹، ص. ۶۳؛ جانسون، ۱۳۹۷، ص. ۴۳-۴۵).

این‌وود درباره مفهوم اگزیستنس و اهمیت آن در اندیشه هیدگر می‌نویسد: «واژه اگزیستنس [...] تباری لاتین دارد و به معنای «پیش ایستادن» است. دازاین، پیش روی خویش و جلوتر از خویش ایستاده است و نحوه بودنش را برای خویش می‌آفریند، آن‌گونه که هیچ موجود دیگری نمی‌تواند» (این‌وود، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۶). این پیش روی خویش و جلوتر از خویش ایستادن دازاین به‌عنوان اگزیستنس به دو اعتبار رخ می‌دهد؛ «به اعتبار نخست، دازاین می‌تواند از واقع‌بودن خویش در جهان فاصله بگیرد یا «بیرون» از آن بایستد و خویشتن را نظاره کند. به اعتبار دوم، دازاین در نوعی گشودگی^۱ به روی وجود و در نوعی گشایش وجود بیرون می‌ایستد» (ویلر، ۱۳۹۵، ص. ۳۲-۳۳). نسبت دازاین با هست‌موندها و اشیا و آگاهی‌اش به این نوع بودن، همان گشودگی است. در جهان-بودن و گشودگی به‌عنوان دو ویژگی بنیادین دازاین، زمینه‌ساز بحث درباره دیگر مؤلفه‌های ساختاری او مانند پرتاب‌شدگی، درافتادگی و فراافکنی / طرح‌افکنی است که در کنار یکدیگر مفهوم اهتمام / پروا را شکل می‌دهند. بیرون آمدن دازاین از خود در مقام اگزیستنس و گشودگی آن بر وجود، فعالیت است که فراافکنی یا طرح‌افکنی نامیده می‌شود. فراافکندن به معنای افکندن معنایی از سوی دازاین در جهان است. این فراافکنی معنا در جهان بدین معناست که دازاین، جهان را برحسب آن دسته از امکان‌های خویش می‌فهمد که آنها را در جهان فرامی‌افکند و به‌این ترتیب جهان را مفهوم می‌سازد (ن.ک: مک کواری، ۱۳۹۹، ص. ۱۴۷). هیدگر این وجه ساختاری دازاین را که دربردارنده طرح‌افکنی و فراافکندن امکان‌ها و فهم جهان است، به زمان آینده پیوند می‌دهد و بخشی از ساختار وجود دازاین را به معنی تقدم از وجود خویشتن و پیش‌روی خود بودن در نظر می‌گیرد (ن.ک: مک کواری، ۱۳۹۷، ص. ۶۲؛ این‌وود، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۷). وجه دیگر حضور پیشاپیش دازاین در جهان، پرتاب‌شدگی است. «دازاین پیشاپیش در عالم است. این ویژگی دازاین با «پرتاب‌شدگی» و «واقع‌بودگی» او در ارتباط است. با این واقعیت که او «همواره پیشاپیش» در یک موقعیت معین یافت می‌شود که مجموعه امکانات او بدان موقعیت وابسته است. همچنین با حال‌وهوا یا با وضعیت آگاهی که پرتاب‌شدگی او را روشن می‌کند و نیز آن‌گونه که پس از این دقیق‌تر خواهیم دید، مفهوم گذشته نیز در ارتباط تنگاتنگی با پرتاب‌شدگی قرار دارد» (این‌وود، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۸). دازاین از رهگذر حالت‌هایی مانند ترس، سرخوشی، افسردگی و حال‌وهوای دیگر، از واقع‌بودگی خود آگاه می‌شود و «خود را پرتاب‌شده در جهانی می‌یابد که مجبور است در آن باشد، بدون اینکه این هستی‌داری را انتخاب کرده باشد و یا بداند از کجا آمده یا به کجا می‌رود» (مک کواری، ۱۳۹۷، ص. ۵۳؛ ن.ک: این‌وود، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۰-۱۳۵). هیدگر در تحلیل ساختار وجودی دازاین، به وجه سومی اشاره می‌کند که آن را درافتادگی / ساقط‌شدگی می‌نامد. این واژه در بیان بخشی از ساختار وجودی دازاین «به جذب‌شدگی دازاین در محیط زندگی روزمره اشاره دارد و به‌طور خاص در «آنها»، یعنی «بودن-با-دیگران» غیراصیل که در آن، تفاوت‌های فردی سرکوب می‌شود و مردم شبیه هم زندگی می‌کنند و شبیه هم حرف می‌زنند و شبیه هم فکر می‌کنند» (مک کواری، ۱۳۹۷، ص. ۵۸). اهتمام وحدت‌بخش عناصر ساختاری دازاین است. از آنجا که «دازاین هیچ‌گاه نمی‌تواند بدون حال‌وهوا باشد، برهمین سیاق، دازاین هیچ‌گاه نمی‌تواند بدون اهتمام باشد» (این‌وود، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۳؛ ن.ک: هیدگر، ۱۳۸۹، ص. ۴۳۲). بدین ترتیب، آنچه هیدگر به‌عنوان ساختار در جهان-بودن مطرح می‌کند، ساختاری سه‌بخشی در دازاین است که در مفهوم اهتمام، وحدت می‌یابد. دازاین همواره پیش از هر اندیشه یا فعالیت، در جهان حضور دارد و همین حضور، زمینه هرگونه فهم و شناخت خواهد بود.

۳- بحث و بررسی

۳-۱- ساختار وجودی دازاین به‌مثابه در-نسبت-بودن

نکته مهم در روی‌آوری به جنبه‌های هستی‌شناسانه فهم و شناخت، تقدم واقع‌بودگی، در-جهان-بودن و در نسبت بودن ساختاری وجود دازاین است. وجودی که اساساً در نسبت با امور و هستومندهای دیگر فهم می‌شود و هرگونه تغییر در این نسبت، منتج به تغییری در شیوه تفسیر او از پدیده‌ها و پیامدها می‌شود که هم‌زمان محدودیت و تناهی و امکانات‌اش را می‌گستراند (ن.ک: عباسی، ۱۳۹۶، ص. ۱۸۱-۱۸۲). توجه به محدودیت‌های معرفتی در اندیشه مولوی بیانگر آگاهی به ساختار وجودی انسان به‌مثابه در-نسبت-بودن شناخت است. شناخت‌هایی که همگی در حدود نسبت‌هایی معین، اعتبار می‌یابند. انسان از آنجا که در جهان است، دائماً در نسبت‌هایی با امور جهان و کلیت آن قرار دارد و همین در-نسبت-بودن‌ها انحای مختلف شناخت را شکل می‌دهد. در این معنا قول به در-نسبت-بودن ساختاری وجود انسان، در بنیاد خود، حقیقت را در معنای موسع آشکارگی در نظر می‌گیرد که صدق و کذب شناخت را الزاماً در مطابقت با امور واقع جست‌وجو نمی‌کند؛ بلکه می‌تواند صدق را در معنای مطابقت تنها در شکل معینی از در-نسبت-بودن معتبر بداند و در نسبت‌ها و موقعیت‌های دیگر، معرفت‌های تصدیق‌ناپذیر، تحقیق‌نشدنی یا اثبات‌ناپذیر را نیز اعتبار بخشد. «مولوی بارها مستقیم یا در ساختار حکایات تأکید می‌کند که همه امور و مفاهیم باید در نسبت‌ها سنجیده شود. کاربرد واژه‌هایی مانند از موضع، جهات مختلف، نظر که، در نسبت، نسبت به تو، نسبت به من و...، توجه و تمرکز مولوی بر نبود مطلق‌نگری و سنجش همه امور از موضع و جایگاهشان را برجسته می‌نماید» (بی‌نظیر، ۱۳۹۳، ص. ۱۶۴).

از یکی رو ضد و یک‌رو متحد	از یکی رو هزل و از یک‌روی جد
خیر مطلق نیست زین‌ها هیچ چیز	شر مطلق نیست زین‌ها هیچ چیز
نفع و خیر هر یکی از موضع است	علم از این‌رو واجب است و نافع است
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۲۵۹۸/۶-۲۵۹۹)

نمونه‌ای بسیار خوب از این منظر، داستان «اختلاف در چگونگی و شکل پیل» است. در این داستان، افزون‌بر اینکه فهم‌های متفاوت از ابژه را به نسبت‌های مختلف سوژه با آن منتسب می‌کند، می‌گوید «از نظر که گفتشان شد مختلف». مولوی با رد فهم مطلق امور و باتکیه بر درک ساختار وجود انسان به‌مثابه وجود در جهان؛ فهم در نسبت را پیش می‌کشد. فهم و شناختی که با بودن پیشینی در جهان، با زمان گذشته و همبسته‌های معنایی آن نیز مرتبط می‌شود و در پیوند با تجربه زیسته و موقعیت‌های تجربه‌شده (پیش‌داشت، پیش‌فهم، پیش‌انگاره)، فیل را به ناودان، تخت، بادبزن و ستون تقلیل می‌دهد. این خطای شناختی از حضور پیشاپیش در جهان و فهم و دریافت او در اتصال به گذشته شکل گرفته است. به عبارتی، همواره سهمی از فهم و دریافت بودن در جهان به‌مثابه از-گذشته-بودن یا امتداد گذشته (افکنندگی و پرتاب‌شدگی) در لحظه فهم نمایان می‌شود.

۳-۱-۱- پرتاب‌شدگی و مقوله شناخت

از پیش حضور داشتن دازاین در جهان است که گذشته، تجربه‌های زیسته، طرح‌واره‌های ذهنی، سنت، عادت‌مندی‌ها و همبسته‌های معنایی آن را در اکنون او امتداد و استمرار می‌دهد. از این منظر، گذشته چیزی است که در اکنون حضور دارد و اکنون نیز گذشته‌ای ممتد است. در واقع، بر دازاین آشکار می‌شود که از پیش به موقعیتی پرتاب شده است و اینکه او گذشته‌ای دارد که آن را به نحوی با خود به زمان حال آورده است (ن.ک: مک‌کواری، ۱۳۹۷، ص. ۶۲؛ اینوود، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۸). مولوی بخشی از معرفت و شناخت انسان را به یاد و خاطره گذشته و همچنین غفلت و فراموشی آن در حال مربوط می‌داند. او ضمن اشاره به جایگاه «خاطر» در شکل‌دهی به معرفت انسان (ن.ک: مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۰) درباره ارتباط آن با غفلت می‌گوید: «این خانه بناش بر

غفلت است و اجسام و عالم را همه قوامش بر غفلت است. این جسم نیز که بالیده است از غفلت است، و غفلت کفر است و دین بی وجود کفر ممکن نیست. زیرا دین ترک کفر است، پس کفری نباید که ترک او توان کرد. پس هر دو یک چیزند. چون این بی آن نیست و آن بی این نیست» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۰). بدین ترتیب، مولوی بنیاد جهان را در فراموشی انسان می‌داند که در پیوند با خاطر است: «استن این عالم ای جان غفلت است» (مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۲۰۷۶/۱). با عبور از فراموشی بنیادین، نحوه به یاد آوردن و توجه به گذشته، شکل معرفت را نیز متعین می‌کند، حتی در همین غفلت نیز آنچه از گذشته به حال رسیده است در شکل دهی به معرفت مؤثر است؛ چنان که مولوی ضمن تمثیلی بیان می‌کند: «هم چنانک باد در چوب مضمر است. اگر چه در خاک بود یا در آب بود که اگر در او باد نبود آتش را به او کار نبود. زیرا که باد علف آتش است و حیات آتش است. نمی‌بینی که به نفخ زنده می‌شود، اگر چه چوب در آب و خاک باشد. باد در او کامن است» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۲). همان‌طور که هوا در چوب پنهان است، گذشته نیز حتی در زمان فراموشی در ساختار وجود انسان حاضر است و هنگامی که موانع از میان بروند، ظاهر می‌شود. فراموشی در کنار یادآوری گذشته در اندیشه مولوی وجهی بنیادی از وجود انسان است؛ چنان که او اساس وجود آدمی را در غفلت می‌داند. «آدمی از کوچکی که نشو و نما گرفته است به واسطه غفلت بوده است، والا هرگز نبالیدی و بزرگ نشدی، پس چون او معمور و بزرگ به واسطه غفلت شد، باز بر وی حق تعالی رنج‌ها و مجاهده‌ها جبراً و اختیاراً برگمارد، تا آن غفلت‌ها را از او بشوید و او را پاک گرداند، بعد از آن تواند به آن عالم آشنا گشتن» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۴-۱۹۵). باید به این نکته توجه کرد که پرتاب‌شدگی و ارتباط آن با زمان گذشته، در اندیشه مولوی تنها به مفاهیمی مانند یاد و خاطر محدود نمی‌شود و توجه او به عواملی همچون پیش‌داوری در شناخت نیز نشان‌دهنده ارتباط معرفت با زمان گذشته است. ضمن آنکه پیوند گذشته و حال در قالب خاطر و غفلت، در کنار نشان‌دادن اهمیت ساختاری گذشته که می‌توان آن را به پرتاب‌شدگی و افکندگی وجود انسان در هستی تعبیر کرد، با تمرکز بر مفهوم غفلت، نشان‌دهنده بخشی دیگر از ساختار وجود انسان نیز هست که می‌توان آن را معادل درافتادگی هیدگری دانست که با زمان حال در پیوند است (ن.ک: اینوود، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۸).

۳-۱-۲- درافتادگی در اندیشه مولوی

درافتادگی / ساقط‌شدگی از دیگر وجوه ساختاری دازاین است که همچنان بر موقعیت‌مندی او تکیه می‌کند؛ البته درافتادن در موقعیت‌های مشابه، یکسان و هم‌شکل با الگوهای متعارف و مألوف؛ موقعیتی است که معرف اصیل یا غیراصیل بودن اوست (ن.ک: دریفوس، ۱۳۹۹، ص. ۳۳۴-۳۴۵). هیدگر این مواجهه دازاین را در پیوند با زمان حال، مطرح می‌کند. پرتاب‌شدگی در اندیشه مولوی نیز از سویی با زمان گذشته و به یاد آوردن آن در ارتباط است و از سویی دیگر در غفلت و فراموشی بنیاد دارد که با زمان حال در پیوند است. این فراموشی هستی‌شناختی را می‌توان به درافتادگی ساختاری وجود انسان تعبیر کرد. در این درافتادگی، انسان از وجود اصیل خویش جدا می‌افتد و با فراموشی شأن و ویژه خود، خود را پدیده‌ای درون جهان، مانند دیگر موجودات می‌بیند.

مولوی در فیه مافیه در داستانی درباره ابراهیم ادهم، بر نسبت انسان و وجود اصیل در فراموشی، تأکید می‌کند. در این تمثیل، ابراهیم ادهم ضمن تعقیب آهو در بیابان با خطاب آهو مواجه می‌شود که «تو را برای این نیافریده‌اند و از عدم جهت این موجود نگردانیده‌اند که مرا شکار کنی» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۶۲-۱۶۳). در اثر این خطاب، ابراهیم متوجه می‌شود که وجود اصیل خود را فراموش کرده است و ارتباط بین او و وجود اصیل اش قطع شده است. این قطع ارتباط و فراموشی جزئی ساختاری از وجود ابراهیم است که به‌طور معمول و پیش از توجه در اثر خطاب آهو، نحوه وجود روزمره او را شکل می‌داده است. مولوی در مثنوی نیز بارها ضمن اشاره به مفهوم فراموشی، وجود انسان را دائماً بین فراموشی، به یاد آوردن و توجه داشتن در رفت و آمد نشان می‌دهد.

تأکیدهای او بر همیشگی بودن این بازگشت‌ها به یادآوری یا فراموشی، مؤید این نکته است که مولوی، فراموشی وجود اصیل را جزئی اساسی از ساختار وجودی انسان می‌داند و به این ترتیب انسان را دائماً در وضعیت درافتادگی در میان موجودات دیگر می‌داند؛ گرچه این درافتادگی دست‌کم در لحظاتی رفع‌شدنی است و اصیل‌بودن و توجه به شأن انسانی ممکن است (ن.ک: دریفوس، ۱۳۹۹، ص. ۳۴۵). در دفتر سوم مثنوی با استفاده از تمثیل پرنده‌ای که دوران‌دیشی را بر اثر حرص کنار می‌گذارد، این اندیشه مطرح می‌شود که این عمل پرنده ناشی از آن است که فراموش کرده است که هر عمل، نتیجه‌ای دارد:

باز چون پروانه نسیان رسید
جانتان را جانب آتش کشید
کم کن ای پروانه نسیان و شکی
در پر سوزیده بنگر تو یکی
(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۳/۲۸۷۹-۲۸۸۰)

در دفتر پنجم مثنوی، با تأکید بر اینکه اساس وجود انسان بر نسیان و فراموشی بنا نهاده شده است به این نکته نیز اشاره می‌شود که این فراموشی به عنوان وجه ساختاری وجود انسان، در سوی متضاد خود، هنگامی که به یادآوری تبدیل شود، صورت علم پیدا می‌کند و به این ترتیب فراموشی ساختاری وجود انسان در درافتادگی وجود او در حال، و در توجه به پرتاب‌شدگی از گذشته، تبدیل به علم و معرفت می‌شود و انسان در این وضعیت، متوجه موقعیت اصیل خود و فاصله‌اش با دیگر موجودات و پدیده‌های جهان می‌شود.

کار تو تبدیل اعیان و عطا
کار من سهواست و نسیان و خطا
سهو و نسیان را مبدل کن به علم
من همه خلمم مرا کن صبر و حلم
(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۵/۷۸۲-۷۸۱)

نی‌نامه را نیز می‌توان به عنوان بیان عالی دیگر از مفهوم درافتادگی ساختاری وجود انسان، فراموشی وجود اصیل و میل و خواست بازگشت به آن دانست. وجود انسان در زمان حال درافتاده در میان دیگر موجودات، وجود اصیل خود را به فراموشی سپرده است و با توجه به قوس‌های نزولی و صعودی هستی‌شناختی در سیر صعودی خود میل به یادآوری نیستان وجود اصیل خود و پیوند با حقیقت مطلق دارد.

۳-۱-۳- فرافکنی در ساختار وجود

بخشی از ساختار وجود انسان که بر فهم حقیقت و معنا برحسب امکان‌های وجود تأثیر می‌گذارد، به عنوان فرافکندن و طرح‌افکنی این امکان‌هاست. به باور هیدگر «فهمیدن به مثابه طرح‌افکنی، نحوه‌ای از وجود دازاین است که او در آن امکان‌های خویش از حیث امکان‌بودن‌شان است» (دریفوس، ۱۳۹۹، ص. ۲۷۹-۲۸۰؛ ن.ک: حنایی‌کاشانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۹۵). به این ترتیب وجود همواره-پیشاپیش-در-جهان، امکان‌هایی از خود را نیز در آینده می‌بیند. امکان‌هایی که می‌توانند مجموعه‌ای از مفاهیم امید، ترس، آرزو، خشم، مرگ و... را پوشش دهند. در فیه مافیه آمده است: «اگر صدهزار تجلی کند هرگز یکی به یکی نماند. آخر تو نیز این ساعت حق را می‌بینی در آثار و افعال هر لحظه گوناگون می‌بینی که یک فعلش به فعلی دیگر نمی‌ماند. در وقت شادی تجلی دیگر، در وقت گریه تجلی دیگر، در وقت خوف تجلی دیگر، در وقت رجا تجلی دیگر. چون افعال حق و تجلی افعال و آثار او گوناگون است و به یکدیگر نمی‌ماند پس تجلی ذات او نیز چنین باشد» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۹). چنان‌که دیده می‌شود بخشی از چگونگی آشکارگی حقیقت، به وضعیت‌هایی مانند خوف و رجا مربوط می‌شود که امکاناتی وجودی در نسبت با آینده‌اند. به این معنا که انسان براساس طرح همراه با ترس یا امید که از وجود خود بر آینده پیش روی خود می‌افکند، فهمی از حقیقت به دست می‌آورد. در این حالت، بسته به اینکه انسان خود را در پیش‌روی خود چگونه درافکند و با این افکنش، آینده و خود را در آینده چگونه ببیند، فهم او از حقیقت و جهان در اکنون نیز به انحای مختلف تغییر می‌یابد. به بیان دیگر، بخشی از فهم اکنون، از فهم آینده می‌آید و

زمان در چنین درکی از حقیقت، صرفاً به شکل کرونومتری از گذشته به حال و از حال به آینده حرکت نمی‌کند. این درهم‌تنیدگی و پیوستاری بودن بودن در جهان دازاین، پیوستاری از گذشته-کنون-آینده و حرکت چرخشی و حلقوی آنها و تأثیرشان بر فهم و شناخت است. به همین دلیل، امید، ترس، آرزو، آگاهی از مرگ و هر مفهومی که به نحوی در صورت‌بندی زمان آینده در وجود انسان دخالت داشته باشد، می‌تواند بر فهم اکنون او نیز مؤثر باشد. «وجود آدمی همچون علمی است. علم را اول در هوا می‌کند و بعد از آن لشکرها را از هر طرفی که حق داند از عقل و فهم و خشم و غضب و حلم و کرم و خوف و رجا و احوال بی‌پایان و صفات بی‌حدّ به پای آن علم می‌فرستد. هر که از دور نظر کند علم تنها بیند، اما آنک از نزدیک نظر کند بداند که در او چه گوهرها و چه معنی‌هاست» (مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۴۲). گرچه در مواردی آنچه مولوی از مفاهیمی مانند خوف و رجا در نظر دارد، اصطلاحاتی در ارتباط با نسبت تبعیدی مؤمن و خداوند است و معنایی معرفت‌شناختی بر آنها مترتب نیست (ن.ک: مولوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۹، ۸۴).

در دفتر پنجم مثنوی با اشاره به آنکه عارف در لحظه کشف با حکمت پایانی امور مواجه می‌شود، این مواجهه خود به‌عنوان رهایی او از بیم و امید است. در واقع، درحالی که بیم و امید به‌عنوان عناصر ساختاری وجود در پیوند با آینده، سویه‌ای معرفتی دارند؛ اما در نگاه مولوی عارف در کشف و شهود عارفانه از آنها عبور می‌کند.

عارفان ز آغاز گشته هوشمند	از غم و احوال آخر فارغانند
بود عارف را همین خوف و رجا	سابقه‌دانش خورد آن هر دو را
دید کو سابق زراعت کرد ماش	او همی داند چه خواهد بود چاش
عارف است و باز رست از خوف و بیم	های هورا کرد تیغ حق دو نیم

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۴۰۶۸/۵-۴۰۷۱)

۲-۳- خطاهای شناختی

۱-۲-۳- تقلیل‌گرایی و تعمیم‌دهی

شناخت، پدیده‌ای فرایندی و چندساحتی است که توأمان با زبان، ذهن، روان، تجربه، اجتماع، فرهنگ و... پیوسته است. خطاهای شناختی ارتباط تنگاتنگی با موقعیت‌مندی، منظر، زاویه دید، ابزارها، موانع و محدودیت‌های شناخت دارند که متأثر از فهم‌های پیشین، طرح‌واره‌های ذهنی و مفاهیم تثبیت‌شده‌ای هستند که در قالب‌های جزمیت‌یافته تقلید، قیاس و... منتج به خروجی‌های تقلیل‌گرایانه و تک‌بعدی می‌شوند. به باور هیدگر، درافتادگی و عدم اصالت، از خصایص انسانی هستند که به‌آسانی نمی‌توان از وضعیت اختصاصی آن بیرون آمده و درباره آن‌ها حکم داد. او درافتادگی و عدم اصالت را زمینه‌ساز خطاهای شناختی می‌داند (ن.ک: اینوود، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۰). مولوی ضمن توجه به موقعیت‌مندی معرفت در داستان «اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل» بر خطر جزئی‌نگری، تقلیل‌گرایی و همچنین تعمیم‌دهی و بی‌توجهی به کلیت در شناخت را متذکر می‌شود. از بیت اول داستان با اشاره به حضور پیل در تاریکی، یکی از موانع شناخت است که قدرت دید را محدود می‌کند و زمینه‌ای برای دیده نشدن کلیت موضوع معرفت تمهید می‌شود:

پیل اندر خانه تاریک بود	عرضه را آورده بودندش هـنـود
-------------------------	-----------------------------

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱۲۶۰/۳)

هنگامی که «دیدن» کل پیل به‌عنوان موضوع شناخت در تاریکی ممکن نیست، مردم نظاره‌گر در مقام سوژه معرفت به «لمس» پیل می‌پردازند. از این رو، لمس کردن به‌عنوان ابزاری معرفتی که به دلیل محدودیت ذاتی اش جزئی‌نگر است، در برابر دیدنی قرار می‌گیرد که ناظر بر توجه به کلیت امور است:

دیدنش با چشم چون ممکن نبود	اندر آن تاریکیش کف می‌بسود
----------------------------	----------------------------

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۳، ۱۲۶۲)

حاصل این جزئی‌نگری برآمده از موقعیت‌مندی معرفت که نمی‌تواند امور را در کلیت‌شان ببیند و به همین دلیل همیشه آنها را در پیوند با موقعیتی متعین می‌فهمد آن است که هر شناسنده، وجهی از ابژه معرفت را می‌شناسد؛ شناختی که الزاماً نادرست نیست؛ اما نباید به‌عنوان کل و شناخت قطعی / متقن در نظر گرفته شود. هنگامی که شناخت‌های جزئی به‌عنوان کل در نظر گرفته می‌شوند، سوژه‌ای که تنها بخشی از فیل را لمس کرده است، شناخت خود از خرطوم، گوش، پا یا پشت فیل را به‌عنوان «همه» فیل در نظر می‌گیرد (خطر تقلیل‌گرایی). بدین ترتیب، در این خطای شناختی، از سویی به منظرهای گوناگون معرفتی توجه نمی‌شود و از سوی دیگر محدودیت معرفتی «حس» به‌عنوان یکی از ابزارهای شناخت تعمیم داده می‌شود به کلیت فیل (خطر تعمیم‌دهی)

همچنین هرکس به جزوی که رسید فهم آن می‌کرد هر جا می‌شنید

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۳، ۱۲۶۷)

نادیده‌گرفتن جایگاه منظر در شناخت که نسبتی را میان سوژه و ابژه شکل می‌دهد، می‌تواند باعث شود که یک شناخت جزئی به‌عنوان شناخت کل در نظر گرفته شود و به این ترتیب هر معرفت جزئی، نفی‌کننده معرفت‌های دیگر به نظر آید. فهم، شناخت جزئی و تقلیل‌گرایانه در حکایات بسیاری از مثنوی با حیوانات کوچک همچون مگس، مور، موش و... نسبت معناداری با دایره کوچک و بسته شناخت و دید محدود و جزئی آنها دارد. «موش در سوراخ بنایی گرفت / درخور سوراخ دانایی گرفت». کوچک‌بودن به‌عنوان یک ویژگی سوژه، نه در معنایی هندسی و ریاضی، بلکه در مقام بیان موقعیت هستی‌شناختی و تفسیری سوژه در برابر متعلق معرفت، نشان‌دهنده در-نسبت-بودن انتولوژیک سوژه و ابژه شناخت و به تبع آن، در-نسبت-بودن معرفت محدود به نسبت‌هاست.

در حکایت «زیافت تأویل رکیک مگس»، مگسی در موقعیتی مضحک، دنیا را تقلیل می‌دهد به برگ کاه و بول خر؛ از منظر خود و در نسبتی که به‌ویژه از جهت اندازه کوچکش با دنیای اطراف دارد، تصور می‌کند کشتی‌بان است و برگ کاه کشتی اوست. رهایی از این تفسیر نادرست برآمده از حس و جزئی‌نگری تنها زمانی ممکن است که با در نظر گرفتن در-نسبت-بودن بنیادی معرفت، نسبت‌های دیگر نیز از نظر دور نمانند و سوژه متوجه این امر باشد که هر نسبت، معرفتی موضعی و در-وضعیت است که می‌تواند درست یا نادرست باشد.

صاحب تأویل باطل چون مگس
و هم او بول خر و تصویر خس
گر مگس تفسیر بگذارده به رای
آن مگس را بخت گرداند همای

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱، ۱۰۹۳-۱۰۹۴)

۳-۲-۲- ابزارها و محدودیت‌های شناخت

مولوی بین علم تقلیدی در بند سواد و حرف و قیل و قال با علم درونی‌شده و دردمند که پیوستی از آگاهی، شعور و بینش را به‌همراه دارد، تمایز قائل می‌شود. او عالم درگیر علم حس و علوم مدرسی را در حصار خطاهای شناختی می‌داند و عقل زیرکی را که از این علم تغذیه می‌کند به سلاح مکر، دم عقرب، حيله تن، عقل ظلمانی و... تشبیه می‌کند (ن.ک: مصفا، ۱۳۸۷، ص. ۳۸۲). در داستان «شیر و نخچیران»، پس از ورود خرگوش و اختلاف او با دیگر حیوانات در مسئله مشورت، خرگوش در پاسخ به اعتراض نخچیران، انواع علم را در برابر یکدیگر قرار می‌دهد و با اشاره‌ای به ابزارهای معرفت، علم مبتنی بر حس را محدودتر از علم دل می‌داند:

علم‌های اهل حس شد پوزبند
تا نگیرد شیر از آن علم بلند
قطره دل را یکی گوهر فتاد
کان به دریاها و گردون‌هانداد

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱، ۱۰۲۱-۱۰۲۲)

در بیان خرگوش، علم حس متوجه صورت و علم دل مربوط به معانی است. در این تقسیم‌بندی، حقیقت در سوی معنی و جان

قرار دارد و نه در سمت صورت‌ها. مولوی در کنار تذکر خرگوش، اهمیت علوم عقلی را نیز برجسته می‌سازد. از آنجاکه بیان خرگوش ظاهراً هرگونه علم مبتنی بر حس را رد می‌کند، مولوی با قطع کلام او به بیان اهمیت و فضیلت علم می‌پردازد و به این ترتیب می‌کوشد این نکته را روشن کند که علم حس، مرتبه‌ای از علم و البته واجد محدودیت‌های ویژه خود است و نباید آن را یکسره عاری از حقیقت دانست. به عبارت دیگر، این علم، موضوع را از منظری و نسبتی دیگر می‌بیند و در حدود همان نسبت، حقیقت را بیان می‌کند:

خاتم ملک سلیمان است علم جمله عالم صورت و جان است علم

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۱۰۳۵)

در حکایت «ماجرای نحوی و کشتیان»، مولانا ابعاد دیگری از در-نسبت-بودن وجودی و معرفتی را مطرح می‌کند که بیشتر ناظر بر محدودیت‌های دانش و معرفت است. هنگامی که کشتی در طوفان و گرداب گرفتار می‌شود، کشتیان به عالم نحوی نشان می‌دهد که ندانستن علم نحو، تنها یک نسبت و در-جهان-بودن است و تنها شکل ممکن آن، یعنی تقلیل‌گرایی نیست. مولوی در این حکایت، غرور و فخرفروشی ناشی از علم و تصور به باور و شناخت مطلق در پس علم‌آموزی را نکوهش می‌کند. یک علم مشخص، یک نسبت مشخص با اشیا و صورت‌بندی ویژه‌ای از آنها است که نباید با کل اشتباه گرفته شود؛ زیرا در-نسبت قرار گرفتن‌های دیگر، می‌توانند وجوه دیگری از جهان را آشکار کنند و به این ترتیب، شناخت‌ها، فهم‌ها و تفسیرهای دیگر از جهان نیز ممکن می‌شود. مولوی در بیت‌های بعد، نشان می‌دهد علمی که در ظاهر خود را مطلق و تنها شکل‌های موجه مواجهه با جهان، تفسیر، صورت‌بندی و نظم‌دادن به آن نشان می‌دهند، در لحظه‌های بحرانی، جوهر مشروط و غیرمطلق خود را عیان می‌کنند که از در-نسبت-بودن بنیادین آنها مایه می‌گیرد.

مرد نحوی را از آن در دوختیم تا شما را نحو محو آموختیم
فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف در کم آمد یابی ای یار شگرف

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۲۸۵۹-۲۸۶۰)

۳-۲-۳- پرتاب‌شدگی و فهم‌های پیشین

فهم و شناخت دازاین در پرتاب‌شدگی، پیوند معناداری با فهم‌های پیشین (سنت، دانش‌های بسته‌بندی‌شده، طرح‌واره‌ها، تجربه‌های زیسته و...) دارد. به تعبیر هیدگر، پیش‌داشت^۱ و پیش‌دید^۲ و پیش‌گرفت/انگاشت^۳ بر فهم و شناخت اکنون ما سایه می‌افکند (جانسون، ۱۳۹۷، ص. ۵۴-۵۵؛ اینوود، ۱۳۹۵، ص. ۳۷). مولوی رسوب فهم‌های پیشین را با گزاره‌هایی همچون «از پدر وز مادر این بشنیده‌ای» و «فهم‌های کهنه کوتاه‌نظر» در عادت‌وارگی، تقلید، قیاس و... مقوله‌بندی می‌کند. در داستان «پادشاه جهود که نصرانیان را می‌کشت»، پادشاه کودکی را در حضور مادر در آتش می‌اندازد. در جهان مادر، آتش بنابر فهمی طبیعی شده و بدیهی، سوزاننده و نابودکننده است. مادر در حدود فهم و شناختی با واقعه مواجه می‌شود که سنت و پیش‌داشت‌های فکری درباره آتش به او عرضه داشته است. به همین دلیل، «زن بترسید و دل از ایمان بکند»، این ترس حاصل از پیش‌داشت‌های سنتی، ارتباط مادر با زمان گذشته و حالت او در برابر پرتاب‌شدگی وجود است. در-جهان-بودن مادر بر بنیاد نسبت او با آتش در مقام ابژه‌ای طبیعی با کیفیت سوزاندگی شکل گرفته است و جهان مادر بر مبنای ارتباط ترس‌آلود با آتش ساخته می‌شود. در سویی دیگر، کودک از جهت و نسبت دیگری سخن می‌گوید، فهم او از آتش به‌طور ریشه‌ای از فهم طبیعی پادشاه و مادر متمایز است؛ زیرا فهم کودک متأثر از فهم‌های پیشین و تجربه‌های زیسته نیست و با واقعه، آن‌گونه که رخ داده، روبرو می‌شود. رسوب فهم طبیعی شده و پیشین آن‌قدر در

1-fore-having

2-fore-sight

3-fore-cocet

مادر، قوی است که نه به گفته‌ها و تأکیدهای کودک باور دارد: «مادر این آتش ندارد آذری» و نه آنچه را که به چشم می‌بیند؛ عدم سوزاندگی آتش و کودکی که در بطن آتش با او سخن می‌گوید. کودک درباره وضعیت خود نسبت به آتش، با استفاده از استعاره‌های رحم و زندان، درافتادن در وضعیتی بغرنج را از منظری دیگر صورت‌بندی می‌کند و به این ترتیب نشان می‌دهد که موضع‌گیری همواره وابسته به یک نسبت در برابر موضوع است. نسبتی که می‌تواند ناخوشایند یا خوشایند بودن موضوع را معین کند:

مرگ می‌دیدم گه زادن ز تو	سخت خوفم بود افتادن ز تو
چون بزادم رستم از زندان تنگ	در جهان خوش‌هوای خوب‌رنگ
من جهان را چون رحم دیدم کنون	چون در این آتش بدیدم این سکون
اندرین آتش بدیدم عالمی	ذره‌ذره اندرو عیسی‌دمی

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۷۹۶-۷۹۹)

۳-۲-۳-۱- عادت‌وارگی

طرح‌واره‌های ذهنی در اثر تکرار و تثبیت ریشه دوانده و پس از آنکه ذهن و فکر انسان با آنها مأنوس و مألوف شد، در قالب عادت‌مندی/عادت‌وارگی، نهادینه می‌شوند و چنان طبیعی شده و مسلم‌اند که غیر از آنها دیده، شنیده و اندیشیده نمی‌شود. مطلق گرفتن فهم‌های کهن و کهنه که بر بنیاد نسبتی از-پیش-عرضه شده قرار دارند، مانعی در راه فهم‌های نو و تازه‌اند. این فهم‌های کهن، در قالب سنت‌ها و عادت‌های فکری و معرفتی، اگر به‌عنوان نسبت‌هایی مشخص در نظر گرفته نشوند، از شکل‌گیری نسبت‌های جدید و بالطبع فهم‌های جدید جلوگیری می‌کنند و زمینه محدودماندن معرفت را در عادت‌ها، پیش‌داوری‌ها و پیش‌داشت‌های پیشین فراهم می‌کنند. مفهوم عادت، نشانه درافکنندگی و پیوند با زمان حال است. عادت، وجهی از وجود است که در آن، وجود در نسبتی معین با جهان و موجودات در زمان حال درافتاده است؛ بدون آنکه از این درافتادگی بیرون آمده باشد و وجود خود را در زمان‌مندی معطوف به پرتاب‌شدگی گذشته و طرح‌افکنی آینده به پرسش بکشد. مولوی در دفتر چهارم مثنوی ضمن داستان دباغی که در بازار عطاران بی‌هوش می‌شود، صراحتاً به ذهن/فکر عادت‌مدار بشری می‌پردازد. همه شخصیت‌های قصه در حدود عادت‌مندی‌ها و پیش‌داوری‌های خود مانده‌اند. در این تمثیل، افراد حاضر در قصه، بنابر عادت‌های خود سعی بر معالجه او دارند؛ یک نفر می‌کوشد مرد دباغ را چنان که مرسوم است با پاشیدن گلاب به هوش آورد و متوجه این امر نیست که بی‌هوشی مرد به دلیل بوهایی مانند همین گلاب است.

آن یکی کف بر دل او می‌براند	وز گلاب آن دیگری بر وی فشانند
او نمی‌دانست کاندرا مرتعه	از گلاب آمد ورا آن واقعه

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۴/۲۶۰-۲۶۱)

هرکس در چارچوب آنچه از پیش، بنیاد معرفتی او را ساخته است، وضعیت رخ‌داده را می‌فهمد و سعی بر سازمان‌دهی آن به شکلی مطلوب دارد.

آن یکی دستش همی مالید و سر	و آن دگر کهگل همی آورد تر
آن بخور عود و شکر زد به هم	و آن دگر از پوشش می‌کرد کم
و آن دگر نبضش که تا چون می‌جهد	و آن دگر بوی از دهانش می‌ستد
تا که می‌خوردست و یا بنگ و حشیش	خلق درماندند اندر بی‌هشیش

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۴/۲۶۲-۲۶۵)

گرچه فهم و تفسیر امور، بدون بنیادهایی مفروض ممکن نیست و عمل نیز بر پایه همین فهم‌ها انجام می‌شود؛ با این حال باید به

این نکته نیز توجه داشت که این بنیادها مطلق نیستند و امکان در نظر گرفتن تفسیرها و شناخت‌های دیگر نیز وجود دارد. با ورود برادر مرد دباغ به داستان، این مسئله روشن می‌شود که علاج/ درمان برادر از وجهی دیگر و خلاف آمد عادت، شکل می‌گیرد.

۳-۲-۳-۲- تقلید

وجه تمایز دازاین در چگونگی بودن و موضع‌گیری‌هایش آشکار می‌شود. دازاینی که شبیه دیگران است و چنان بقیه فکر می‌کند، به پیروی از آنها انتخاب و رفتار می‌کند، شأن و وجه اصیل خویش را فراموش و رها کرده است و در متن زندگی داسمنی (هیدگر) به تقلید، زیست می‌کند. در واقع، هرچقدر درافتادگی/ شبیه دیگران زیستن و غیراصیل بودن قوی‌تر می‌شود، پایه‌های تقلید محکم‌تر می‌شود (ن.ک: دریفوس، ۱۳۹۹، ص. ۳۴۵؛ همدانی، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۴). بستر و شکل دیگری از ردپای فهم‌های پیشین و عادت‌وارگی در اندیشه مولوی در تقلید کردن و امر تقلیدی قابل ردیابی است:

از پددر وز مآدر این بَشَنیده‌ای	لاجرم غافل در این پیچیده‌ای
گر تو بی تقلید ازین واقف شوی	بی نشان از لطف چون هاتف شوی
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۵۱۳/۲-۵۱۴)
این به تقلید از پددر بَشَنیده‌ای	از حماقت انیدرین پیچیده‌ای
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۲۸۳۷/۴)

مولوی درباره تفاوت علم تقلیدی و علم تحقیقی و تمایز مقلد و محقق؛ مفاهیم عادت، پیش‌داشت، پیش‌داوری و پیش‌فهم را در شکل‌گیری فهم، تفسیر و شناخت مؤثر می‌داند. او در ابیاتی از مثنوی صراحتاً به انتقاد از معرفتی می‌پردازد که تنها نتیجه تقلید و فارغ از تحقیق است. برای مثال در میانه داستان «فریفتن روستایی شهری را...» هنگامی که به «روان‌شدن خواجه به سوی ده» می‌رسد، ده را چنین تفسیر می‌کند:

ده چه باشد شیخ واصل ناشده	دست در تقلید و حجّت در زده
پیش شهر عقل کلی این حواس	چون خران چشم بسته در خراس
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۵۲۳-۵۲۲/۳)

در چنین تفسیری، تقلید و احتجاج که در پیوند با حواس مطرح می‌شوند، در تقابل با واصل شدن و رسیدن به حقیقت قرار می‌گیرند. استفاده از استعاره خرهای چشم بسته در آسیاب نشان می‌دهد که باقی ماندن در حدود تقلید، گرد خود گردیدن با چشمانی بسته است که توانایی دیدن، فهم/ شناخت جهات دیگر را سلب می‌کند. به این ترتیب، تقلید عملاً شکلی از بی‌وجهی به جوانب متکثر امور و تکرار دائمی یک نسبت مشخص با آنهاست. در داستانی دیگر، پس از آنکه شاه گوهری گران‌بها را به اطرافیان عرضه می‌کند و از آنها می‌خواهد که آن را بشکنند، همگی از این کار امتناع می‌کنند. استدلال همه افراد مبتنی بر واکنش اولیه وزیر و تقلید از اوست:

گفت بشکن گفت چونش بشکنم	نیک‌خواه مخزن و مالیت منم
چون روا دارم که مثل این گهر	که نیاید در بها گردد هدر
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۳۰۴۹/۵-۴۰۴۰)
این چنین گفتند پنجه شصت امیر	جمله یک یک هم به تقلید وزیر
گرچه تقلیدست استون جهان	هست رسوا هر مقلد ز امتحان
	(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۴۰۵۳/۵-۴۰۵۴)

مولوی برپا شدن و برپا ماندن جهان را در گرو این ستون می‌داند. هر شکل‌دانی به جهان در اساس نمی‌تواند بی‌تقلید انجام

شود و همیشه بنیادی از-پیش-موجود در ساخت جهان دخالت دارد؛ اما این تقلید همیشه در معرض امتحان است. استدلال‌های مبتنی بر تقلید در داستان، بر بنیاد توجه به ارزش گوهر قرار دارند و ساخت جهان افراد پیرامون پادشاه، بر پایه نسبتی است که آنها با گوهر به‌عنوان شیء ارزشمند برقرار کرده‌اند. این نسبت از سویی در ادامه سنت و تربیتی است که گوهر را ارزشمند تلقی می‌کند و این ارزش را به‌عنوان امر بدیهی و طبیعی می‌پذیرد و از سوی دیگر بر تقلید از وزیر استوار است که نخستین کسی است که بر ارزش گوهر تأکید می‌کند. از منظر هیدگر، «به‌میزانی که دازاین تحت نفوذ حضور دیگران یا کسان قرار دارد، از خود اصیل خویش دور و برکنار می‌ماند. اگر او خود را در چهارچوب آنچه کسان می‌گویند، می‌شناسد، این امر بدان معناست که کسان در دسترس‌ترین شیوه فهم جهان و در-جهان-بودن را در اختیار او می‌نهند و او نیز بر همین اساس، پدیدارها را درک می‌کند. رسیدن به خود حقیقی و اصیل، در پرتو گسستن از جهان کسان و سلطه آنها بر فرد ممکن است» (همدانی، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۱-۱۷۲)، گسستی که در مواجهه ایاز با گوهر اتفاق می‌افتد. هنگامی که نوبت به ایاز می‌رسد، کل این نظام ارزش‌گذاری و طبیعی‌سازی مبتنی بر تقلید درهم می‌ریزد و واژگون می‌شود. ایاز از منظر و نسبتی دیگر به گوهر می‌نگرد/ می‌اندیشد و در این نسبت جدید که فارغ از تقلید است، نظام ارزش را از شکل طبیعی شده خارج و در بدیهی بودن آن شک می‌کند. ستون‌های جهان مألوف فرو می‌ریزند و جهان ایاز بر ستون‌هایی نو بر ساخته می‌شود. در-جهان-بودن او بر مبنای نسبتی تقلیدی با گوهر که ارزشی مطلق را به آن منتسب می‌کند، نیست؛ بلکه با فاصله گرفتن از این مطلق‌نگریستن، ایاز می‌تواند ارزش را در نسبت با دستور پادشاه تعریف کند و جهانی جدید بسازد:

گفت ایاز ای مه‌تیران نامور	امر شه بهتر به قیمت یا گهر
امر سلطان به بود پیش شما	یا که این نیکو گهر بهر خدا
ای نظر تان بر گهر بر شاه نه	قلبه تان غول است و جاده راه نه

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۴۰/۵-۴۰/۷-۷۷-۴۰/۷۹)

ایاز صراحتاً بر تفاوت مبنای ارزش‌گذاری تأکید می‌کند و دلیل این تفاوت را در «نظر»، منظر و نسبتی می‌داند که فرد با موضوع دارد. تقلید به واسطه ارتباط و تأثیرپذیری مطلق با/ از سنت، گذشته، اجتماع، پدر و مادر و هم‌شکل شدن و همراهی کورکورانه، مجاللی به درنگ، تأمل و اندیشه نمی‌دهد تا فهم و شناختی تازه شکل بگیرد؛ نمونه‌اعلای آن را می‌توان در داستان «فروختن صوفیان بهیمه مسافر را» دید. صوفیان خانقاه بدون اجازه مسافر، خر را می‌فروشد و غذایی فراهم می‌کنند و طرب و رقص و سماع آغاز می‌کنند و خر برفت و خر برفت را آواز می‌دهند. مرد صوفی نیز به تقلید از صوفیان با آنها هم‌نوا می‌شود:

از ره تقلید آن صوفی هم‌مین	خر برفت آغاز کرد اندر حنین
----------------------------	----------------------------

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۵۴۰/۲)

روز بعد خادم خانقاه در جواب اعتراض مسافر و اینکه چرا خادم او را از فروش خر آگاه نکرده است، می‌گوید:

گفت والله آمدم من بارها	تا تو را واقف کنم زمین کارها
تو همی گفستی که خر رفت ای پسر	از همه گویندگان باذوق تر
باز می‌گشتم که او خود واقفست	زمین قضا راضیست مردی عارفست

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۵۶۱/۲-۵۶۳)

۳-۲-۳-۳- قیاس

وجه دیگری از در-نسبت-بودن وجودی و معرفتی در مسئله قیاس و کیفیت مرتبط با آن استدلال‌مندی نمایان می‌شود که هردو با خودبینی و خودمحوری گره خورده‌اند. قیاس «به معنی مقایسه کردن و برابردانستن و شباهت و همانندی قائل شدن میان دو چیز» (تقوی، ۱۳۸۸، ص. ۲۱۳)، نمی‌تواند معرفت و شناختی کامل و مطلق را حاصل کند. بسیاری از ابژه‌های شناختی در ساحت قیاس،

به اشتباه و فقط به واسطه شباهت در یک گروه مقوله‌بندی می‌شوند (ن.ک: برت، ۱۳۷۹، ص. ۶۶) که خطاهای شناختی بسیاری را رقم می‌زند. این یکسان‌نگری و همسان‌بینی ارتباط تنگاتنگی با محوریت خود دارد؛ بدین گونه که فکر، تصورات و استدلال‌های خود را در نقطه کانونی به‌مثابه درستی، اعتبار و ارزش قرار دادن، و اتفاق‌ها و موقعیت‌ها را از منظر خود، تحلیل کردن. انتقاد مولوی به قیاس در مقام یکی از راه‌های استدلال به‌عنوان تطبیق امر جزئی و منفرد بر امر کلی است، مقایسه‌ای که در صورت کذب مقدمه که حکم کلی است، فرومی‌پاشد. از مشهورترین تمثیل‌های مثنوی که در آنها به محدودیت‌ها و ایرادات قیاس پرداخته شده است می‌توان به دو حکایت «بقال و طوطی» و «به عیادت رفتن کر بر همسایه رنجور خویش» اشاره کرد. در حکایت نخست، طوطی نگهبان دکان که موهای سرش بر اثر ضربه صاحب دکان ریخته است، پس از دیدن جولقی سربرهنه زبان باز می‌کند:

آمد اندر گفت طوطی آن زمان بانگ بر درویش زد که ای فلان
کز چه ای کل با کلان آمیختی تو مگر از شیشه روغن ریختی

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۲۶۱-۲۶۲)

دیدن یک امر منفرد و جزئی باعث شده است که طوطی بنا بر قیاس، امر جزئی را تحت حکم کلی مندرج کند؛ اما این حکم کلی که مقدمه قیاس قرار گرفته است، ناشی از اشتباه طوطی و در مرکز قراردادن تجربه ویژه خود بوده است. به این ترتیب، یکی از ایرادات قیاس مطلق گرفتن یک وضعیت شخصی معین و معرفت برآمده از آن و تقلیل دادن حوادث، به یک تجربه شخصی است.

جمله عالم زین سبب گمراه شد کم کسی ز ابدال حق آگاه شد
همسری با انیسا برداشتند اولیا را همچو خود پنداشتند

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۲۶۵-۲۶۸)

مولوی نسبت به محدودیت‌های قیاس که بر پایه شباهت، بدون توجه به تفاوت و گاهی با مطلق‌انگاری یک نسبت مشخص سوژه با موضوع در ساختار حکم کلی شکل گرفته است، موضعی نقادانه اتخاذ می‌کند. این موضع‌گیری را می‌توان در حکایت به عیادت رفتن کر نیز ردیابی کرد. ناشنوبی به عیادت همسایه بیمار خود می‌رود. او با زمینه‌ها و گزاره‌های خود، تکه‌ها و جمله‌های گفت‌وگو با بیمار را از قبل چیده و کامل می‌کند. به گفته مولوی «این جوابات قیاسی راست کرد» (مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۱۳۸۳).

چون بینم کان لبش جنبان شود من قیاسی گیرم آن راهم ز خود
چون بگویم چونی ای محنت کشم او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی آبا او بگوید شربت یی ماش با

(مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۳۳۷۷-۳۳۷۹)

اما همه این پیش‌بینی‌ها و تصمیمات مبتنی بر قیاس فرومی‌ریزد. مرد ناشنوا درباره رفتار فرد بیمار در حالت کلی، احکامی کلی صادر می‌کند؛ اما در عمل، تجربه منفرد و معین بر احکام کلی مقدمه قیاس منطبق نمی‌شود و تفاوت‌ها به فروپاشی استدلال قیاسی می‌انجامد و این امر وضعیتی طنزآمیز پیش می‌آورد. قیاس‌های مرد ناشنوا «کز» و «ناراست» هستند «کر قیاسی کرد و آن کز آمدست» (مولوی، ۱۳۹۷، ج. ۱/۳۳۸۵).

۴- نتیجه‌گیری

شناخت (محدودیت‌ها، ابزار، امکان‌ها، عوامل) و خطاهای شناختی یکی از گره‌گاه‌ها و مسائل پیچیده، چندوجهی و بسیار چندلایه در دستگاه فکری مولوی است. مولوی با توجه و تکیه بر بسترها، موانع، شرایط، محدودیت‌های در-نسبت-بودن انسان مفهوم شناخت و همبسته‌ها و وابسته‌های معنایی آن را بیان می‌کند. اینکه انسان نمی‌تواند بیرون از پدیده‌ها و پیامدها ایستاده و درباره آنها نظر بدهد، همواره سطح و بخشی از فهم‌های پیشین (سنت، گذشته، اجتماع، خانواده، طرح‌واره‌های ذهنی، عادت‌وارگی‌ها و...) در

شناخت ما و بر محدودیت‌ها و امکان‌های فهم ما می‌افزایند. خطر خطاهای شناختی که گاه در تعمیم‌دهی یا تقلیل‌گرایی، گاه در تقلید و عادت‌مندی و گاه قیاس و... نمود می‌یابد، نیاز به درنگ و تأمل را در نسبت با ابژه شناسایی بالا می‌برند، توجه به این مهم که همه موارد گفته‌شده نسبتی از فهم را رقم می‌زنند، نسبتی که در بافت و موقعیتی دیگر، با توجه به تغییر شرایط و جهت‌گیری و... امکان فهم و شناخت دیگری را فراهم می‌نماید. از آنجا که بشر هیچ‌گاه نمی‌تواند به کلی از فهم‌های پیشین و تجربه‌های زیسته خویش کنده شود، پس بایسته و شایسته است که شناخت خود را مطلق ندانسته و در نتیجه‌گیری‌ها با آگاهی به خطاهای شناختی، فهم و شناخت خود را کامل و قطعی ندانسته و همیشه درصدی برای خطا و ارزشی برای پذیرش فهم‌های دیگران در نظر بگیرد.

منابع

- استیور، دان. آر. (۱۳۹۸). *فلسفه زبان دینی* (ابوالفضل ساجدی، مترجم). ادیان.
- اسکروتن، راجر (۱۳۹۵). *تاریخ مختصر فلسفه جدید* (اسماعیل سعادت‌ی خمسه، مترجم). حکمت.
- اینوود، مایکل (۱۳۹۵). *روزنه‌ای به اندیشه مارتین هایدگر* (احمدعلی حیدری، مترجم). علمی.
- برت، آ. ال. (۱۳۷۹). *تخیل* (مسعود جعفری، مترجم). مرکز.
- بیزر، فردریک (۱۳۹۷). *پس از هگل* (سیدمسعود آذرفام، مترجم). ققنوس.
- بی‌نظیر، نگین (۱۳۹۳). *فروریزی تقابل‌ها و اصالت‌نگرش نسبی در دستگاه فکری مولوی*. *ادبیات عرفانی*، ۶(۱۰)، ۱۷۹-۱۵۳.
<https://doi.org/10.22051/jml.2015.1818>
- تقوی، مهدی (۱۳۸۸). *کم و کیف قیاس در مثنوی*. *کاوش‌نامه*، ۱۰(۱۹)، ۲۴۰-۲۰۷.
https://csde.yazd.ac.ir/article_2501.html
- جانسون، پ. آ. (۱۳۹۷). *هایدگر* (بیژن عبدالکریمی، مترجم). نقد فرهنگ.
- حنایی کاشانی، محمدسعید (۱۳۹۰). *هایدگر، انسان، هستی*. *ارغوان*، (۱۱-۱۲)، ۱۸۱-۲۱۰.
- دریفوس، هیوبرت (۱۳۹۹). *در-جهان-بودن* (زکیه آزادانی، مترجم). نی.
- دکارت، رنه (۱۳۷۱). *اصول فلسفه* (منوچهر صانعی دره‌بیدی، مترجم). آگه.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۶). *افسون‌زدگی جدید: هویت چهل‌تکه و تفکر سیار* (فاطمه ولیانی، مترجم). پژوهش فرزانه روز.
- عباسی، بابک (۱۳۹۶). *تجربه دینی و چرخش هرمنوتیکی*. هرمس.
- مصفا، محمدجعفر (۱۳۸۷). *باپیر بلخ*. پریشان.
- مک کواری، جان. (۱۳۹۷). *هایدگر و مسیحیت* (شهاب‌الدین عباسی، مترجم). کتاب پارسه.
- مک کواری، جان. (۱۳۹۹). *وجودگرایی* (محمدسعید حنایی کاشانی، مترجم). هرمس.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۷). *فیه ما فیه* (بدیع‌الزمان فروزانفر، مصحح). زوآر.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۹۷). *مثنوی معنوی* (توفیق سبحانی، گردآورنده). روزنه.
- ویلر، مایکل (۱۳۹۵). *مارتین هایدگر* (سیدمسعود حسینی، مترجم). ققنوس.
- همدانی، امید (۱۳۸۷). *عرفان و تفکر: از تأملات عرفانی مولوی تا عناصر عرفانی در طریق تفکر هایدگر*. نگاه معاصر.
- هایدگر، مارتین (۱۳۸۱). *شعر، زبان و اندیشه رهایی* (عباس منوچهری، مترجم). مولی.
- هایدگر، مارتین (۱۳۸۹). *هستی و زمان* (سیاوش جمادی، مترجم). ققنوس.

References

- Abbasi, B. (2017). *Religious experience and hermeneutic turn*. Hermes. [In Persian].
- Beiser, F. C. (2018). *After Hegel* (S. M. Azarfam, Trans.). Qoqnoos. [In Persian].
- Binazir, N. (2014). The evolution of contrasts and the originality of relative attitude in Molavi's intellectual system. *Mystical Literature*, 6(10), 153-179. <https://doi.org/10.22051/jml.2015.1818> [In Persian].
- Brett, R. L. (2000). *Imagination* (M. Jafari, Trans.). Markaz. [In Persian].
- Descartes, R. (1992). *Principles of Philosophy* (M. Saneei, Trans.). Agah. [In Persian].
- Drreyfus, H. (2020). *Being in the world* (Z. Abadani, Trans.). ney. [In Persian].
- Hamedani, O. (2008). *Mysticism and thinking*. Negahe Moaser. [In Persian].
- Hananaei Kashani, M. S. (2011). Heidegger, Human, Being. *Organon*, (11&12), 181-210. [In Persian].
- Heidegger, M. (2002). *Poetry, Language and Thought of Liberation* (A. Manouchehri, Trans.). Mola. [In Persian].
- Heidegger, M. (2010). *Being and Time* (S. Jamadi, Trans.). Qoqnoos. [In Persian].
- Inwood, M. (2016). *An opening to the thought of Martin Heidegger* (A. A. Haydari, Trans.). Elmi. [In Persian].
- Johnson, P. A. (2018). *Heidegger* (B. Abdolkarimi, Trans.). Naqde Farhang. [In Persian].
- Mosaffa, M. J. (2008). *With Balkh's Pir*. Parishan. [In Persian].
- Macquarrie, J. (2018). *Heidegger and Christianity*. (Sh. Abbasi, Trans.). Parseh. [In Persian].
- Macquarrie, J. (2020). *Existentialism* (M. S. Hanaei Kashani, Trans.). Hermes. [In Persian].
- Molavi. (2008). *Fihi Ma Fihi*. Zovvar. [In Persian].
- Molavi. (2018). *Mathnawi-ye-Manawi*. Rozaneh. [In Persian].
- Scruton, R. (2016). *A Short History of Modern Philosophy* (E. Sa'adati Khamseh, Trans.). Hekmat. [In Persian].
- Shayegan, D. (2007). *New enchantment* (F. Valiyani, Trans.). Farzan. [In Persian].
- Stiver, D. R. (2019). *The philosophy of religious language*. (A. Sajedi, Trans.). Adyan. [In Persian].
- Taqavi, M. (2009). Quantity and Quality in Mathnawi. *Kavoshnameh*, 10(19), 207-240. https://csde.yazd.ac.ir/article_2501.html [In Persian].
- Wheeler, M. (2016). *Martin Heidegger* (S. M. Hosayni, Trans.). Qoqnoos. [In Persian].